

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Лебедєв Олег Павлович –
здобувач кафедри економіко-
правових дисциплін КНУВС

ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто питання шахрайства на фінансовому ринку України, наголошено на окремих чинниках, що сприяють вчиненню цих видів злочинів, акцентовано увагу на ситуаціях, що виникають при протиправному отриманні кредитних ресурсів, та здійснено аналіз стану викриття злочинів на вітчизняному фінансовому ринку.

The article deals with the issues of combating fraud on the financial market of Ukraine and certain circumstances which facilitate the commission of such crimes. The situations which happen during illegal gaining of credit resources are under special consideration. The state of crime solution on the national financial market was analyzed.

Розконцентрація коштів на вітчизняному фінансовому ринку та його потенціальні можливості використання новітніх технологій в обслуговуванні фінансових ресурсів сприяють сьогодні шахрайству у цій сфері. Кримінальні посягання у фінансовій сфері досить розмаїті і є особливо витонченими. Факти їх вчинення свідчать про високий інтелектуальний рівень як організаторів, так і виконавців, їх легку адаптацію до нових форм і методів підприємницької діяльності та упровадження передових технологій при здійсненні фінансових операцій.

Основними видами правопорушень на фінансовому ринку залишаються незаконне отримання (надання), розкрадання та нецільове використання кредитних ресурсів. У цій сфері активно використовують фальсифікацію даних у фінансово-господарській діяльності підприємств, в оцінці вартості чи наявності заставного майна.

Тому однією з основних складових у забезпеченні належної протидії шахрайствам з фінансовими ресурсами є ефективний контроль діяльності учасників фінансового ринку України.

На думку експертів у фінансовій сфері, *чинниками таких порушень є*: нерішучість органів фінансового нагляду; некомпетентність більшості керівників фінансових установ (ФУ); відсутність професійно-етичних норм у фінансовому співтоваристві; низький рівень організації діяльності професійних об'єднань ФУ; залежність багатьох ФУ від засновників та безконтрольне використання ними фінансових ресурсів; неможливість та відсутність жорсткої правової оцінки дій керівників ФУ з проблем стягнення боргів, незастосування процедур банкрутства; відсутність поміркованої як державної, так і недержавної політики з питань розвитку фінансового ринку.

Під впливом зазначених чинників нелегальні структури стрімко трансформуються: зростає рівень професіоналізму їх членів, ускладнюється організаційна структура, удосконалюється озброєння, відбувається їх комерціалізація, укрупнення та інтернаціоналізація, спостерігається поява такого явища як лобізм [1, с. 65–66].

Організована злочинність має такі характерні риси: по-перше, чітка ієрархія: очолює групу “хрещений батько”, його прибічники безпосередньо виконавці завдань та люди, основними завданнями яких є виконання “грубої” роботи; по-друге, ведення справ в економічно раціональній формі; по-третє, прагнення безпеки в політичному відношенні шляхом встановлення зв'язків із корумпованими державними службовцями.

Водночас існуюча в Україні фінансова система є дуже привабливою для діяльності організованих злочинних груп завдяки можливості отримувати значні прибутки протягом відносно нетривалого часу. Для злочинних угруповань, що вчинюють шахрайства з фінансовими ресурсами, характерними є як універсальність, так і обмеженість сфери діяльності [2, с. 160].

Зокрема, вузькоспеціалізовані злочинні групи, що здійснюють шахрайства з фінансовими ресурсами, є нечисельними (у межах від двох-трьох до десяти осіб), мають порівняно просту організаційну структуру, достатньо високий загальнофаховий і злочинний рівень професіоналізму членів її керівної та виконавчої ланки. Такі групи найчастіше створюються ситуативно-договірним способом (на основі оперативної, але цілком професійної оцінки ситуації, що склалася, з поміркованим відбором у групу осіб з відповідним фаховим рівнем та домовленістю про участь у спільній злочинній діяльності) і на порівняно короткі строки (на відміну від організованих злочинних угруповань, які створюються для тривалого злочинного бізнесу). Лідери таких груп мають високий ступінь активності при вчиненні злочинів, відповідний рівень у керівництві [3, с. 605].

При плануванні злочину керівники злочинних груп у якості консультантів залучають фахівців фінансової та податкової сфер, а також

сфери комп'ютерних технологій тощо. Такі особи не завжди інформуються про злочинний характер планованих операцій.

При одержанні інформації про факт вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами організованою злочинною групою, яка має універсальну спрямованість, слід враховувати, що діяльність її не обмежується вчиненням лише такого виду злочинів і може мати безліч напрямів, а географічна зона злочинних інтересів може сягати далеко за межі України. Для такого виду шахрайства, вчиненого організованими злочинними угрупованнями, характерними є такі ознаки: велика кількість учасників злочину, наявність детального плану вчинення злочину, розробленого із залученням фахівців, складна багаторівнева система переказів фінансових ресурсів, використання кількох фірм (у тому числі й фіктивних), що розташовуються у різних країнах тощо.

Аналізуючи механізм шахрайства з фінансовими ресурсами слід наголосити на чинниках, що сприяють вчиненню цього виду злочинів. По-перше, кредиторами недостатньо ретельно вивчаються документи позичальників; не здійснюються ретельні перевірки їх фінансового становища, наявності та стану джерел коштів для повернення кредиту, майнової спроможності; неналежним є й контроль за фінансово-господарською діяльністю позичальника після одержання кредиту тощо [4, с. 39–40].

Вчиненню шахрайства з фінансовими ресурсами нерідко сприяє недбале ставлення працівників ФУ до своїх службових обов'язків, їх корумпованість, а іноді й пряма співучасть у злочині.

Поряд з тим, однією з умов, що сприяє вчиненню шахрайства з фінансовими ресурсами, є поверхова перевірка достовірності відомостей, у поданих позичальником документах, а також нездійснення аналізу реальності виконання кредитного проекту. Крім того, не вживаються заходи для перевірки фактичної наявності заставного майна, повноважень гаранта, фінансових можливостей страховика, недостатньо уваги приділяється з'ясуванню інформації про існування у потенційного позичальника ліцензії на право ведення того чи іншого виду підприємницької діяльності, якщо для цього згідно з нормативними документами, необхідно отримання дозволу (ліцензії) тощо [5, с. 160–161].

Слід зазначити, що при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами використовуються різні підходи для вчинення злочину даної категорії. Розглянемо кілька таких ситуацій.

1. У вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами беруть участь *кілька осіб з боку позичальника*. Для даної ситуації характерним є попередня змова між посадовими особами установи, яка планує отримати кредит, з обов'язковою участю керівників цієї юридичної особи. Це обумовлено тим, що отримати кредит або пільги на податки неможливо без їх особистої участі та згоди (лише ці особи мають право підписувати фінансові документи). Згоді отримання кредиту до ФУ подається картка зі зразками підписів цих осіб.

Часто співучасником шахрайства з фінансовими ресурсами виступає головний бухгалтер установи-позичальника. Хоча можливі ситуації, коли бухгалтер не інформується відносно того, що відбувається, і належно виконує доручення керівництва. Дана ситуація можлива також у тому випадку, коли у здійсненні шахрайства з фінансовими ресурсами беруть участь кілька фірм. Це можуть бути фіктивні фірми, а можуть і реально діючі.

2. Ситуація, коли в фінансовій обробці *використовується одна або кілька фіктивних фірм*. Керівниками цих фірм виступають, як правило, підставні особи, які нічого не знають про діяльність головної, реально діючої фірми. Такі фірми використовуються для прикриття злочинної діяльності реальної фірми. Реквізити фіктивних фірм використовуються для підтвердження реальності укладених угод, обґрунтування переказу грошових коштів, використання їх рахунків для багаторазового перерахування коштів для ускладнення можливого виявлення злочину; акумулювання коштів.

3. Ситуація, коли *використовується реальна фірма*. Це можливо у тому випадку, коли керівник певної фірми (установи) має намір взяти кредит, але ФУ відмовляють йому через ряд причин. Тоді дана особа звертається за допомогою до керівництва іншої фірми (яка має добру репутацію у ФУ та стабільно працює) із проханням оформити кредит на себе, з обіцянкою переказати їй кошти за певну винагороду. Таким чином, посадові особи цих фірм з метою одержання незаконного кредиту вступають у злочинну змову.

4. Ситуація, коли у здійсненні злочину *беруть участь позичальник і представник кредитора*. Позичальник особисто або через посередника з метою одержання кредиту вступає в злочинну змову з представником ФУ, який має вирішальний голос при розгляді питання про надання кредиту. Специфічність ситуації полягає в тому, що вона, як правило, виникає у випадку, коли вирішується питання про надання кредиту, виділеного на цільові програми. Оскільки кошти виділяються з державного бюджету, ФУ у такому випадку не ризикує своїми коштами. Через те, що бажаних одержати пільговий кредит багато, а виділених коштів недостатньо, то ФУ має робити вибір серед клієнтів і для того, щоб потрапити в число привілейованих, ті змушені давати хабарі.

При розслідуванні подібних справ виникають труднощі при доведенні факту хабарництва, тому що і позичальник і кредитор, розуміючи "ціну" цієї обробки, намагаються приховати факт хабарництва. Для цього використовуються прийом, що полягає в оформленні кредиту сторонньою особою. У такому випадку виникають труднощі при доведенні зв'язку між фактом одержання хабара і надання кредиту.

5. Ситуація, коли шахрайство з фінансовими ресурсами вчинено *організованою злочинною групою*. Такий вид фінансової обробки має ознаки, притаманні ситуаціям, описаним вище, і одночасно певну специфіку. Для злочинних груп, що вчиняють шахрайство з фінансови-

ми ресурсами, характерними є як універсальна злочинна діяльність, так і обмежена сфера діяльності [6, с. 295].

Крім того, про те, що *злочин вчинено організованою злочинною групою*, свідчить: виявлення слідів і матеріальних збитків та ознаки ретельно підготовленого злочину; високий рівень поінформованості про об'єкт зазіхань; високий рівень технічної оснащеності групи; використання злочинною групою документів, форми, автотранспорту та іншої атрибутики правоохоронних органів; почуття явного приниження і замкнутості свідків; постійний тиск на основних свідків для впливу на них; вкрай зухвала поведінка підозрюваних відносно слідчих та оперативних працівників; негайне задіяння підозрюваними захисних механізмів; залучення адвокатів високого професійного рівня; масове використання корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах влади, засобів масової інформації; тиск на слідчого з боку тих чи інших зацікавлених осіб для впливу на нього з метою припинення кримінальної справи, заведення розслідування в "глухий кут" або перекваліфікації на менш тяжкий злочин [7, с. 577].

Серед злочинів, які вчиняються на фінансовому ринку України за ст. 199, 219, 222, 223, 234, 364, 368 Кримінального кодексу України (КК України), слід виділити такі, які за обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, безпосередньо чи опосередковано перебувають у причинному зв'язку з негативними наслідками у вигляді незаконного заволодіння фінансовими активами. Їх необхідно об'єднати в єдину групу злочинів, пов'язаних з учиненням шахрайства з фінансовими ресурсами, емісією та обігом цінних паперів, злочинною діяльністю інвестиційних фондів, довірчих товариств та торговців цінними паперами тощо. Це дозволить з'ясувати основні злочинні тенденції, що мають місце на фінансовому ринку України.

Аналіз стану викриття злочинів на фінансовому ринку України свідчить, що вони мають ряд особливостей. Так, у загальній структурі злочинності України питома вага злочинів на фінансовому ринку відносно незначна: 0,089 % у 2003 році та 0,101 % у 2004 році, хоча останніми роками спостерігається її зростання. Коефіцієнт даного виду злочинів порівняно з іншими також незначний – 0,98 злочинів у 2003 році та 1,06 злочинів у 2004 році на 100 тис. населення, але заподіяна матеріальна шкода сягає мільйонів гривень.

Найбільшу питому вагу (до 82,7 %) серед злочинів, що вчиняються на фінансовому ринку України, становить шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), до другої групи (5,9 %) належать порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК України). До інших груп злочинів належать такі: одержання хабара (ст. 368 КК України) – 3,79 %; зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – 2,95 %; виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів (ст. 199 КК України) – 2,53 %; незаконні дії щодо приватизаційних цінних папе-

рів (ст. 234 КК України) – 1,26 %; доведення до банкрутства (ст. 219 КК України) – 0,84 %. Слід наголосити, що у загальній структурі злочинності України питома вага злочинів на фінансовому ринку відносно незначна, але вони мають високий рівень латентності [8, с. 8–9].

Висока латентність діянь, пов'язаних з маніпуляціями на фінансовому ринку, з одного боку, є результатом нерозуміння представниками правоохоронних органів їх суспільної небезпечності, що пов'язано з недостатньою кількістю фахівців, з іншого – у зв'язку з відсутністю прямої норми про це у чинному законодавстві. Крім того, вважаємо, що висока латентність пов'язана переважно з низьким рівнем підготовки працівників органів, що здійснюють боротьбу з шахрайствами на фінансовому ринку України. Тому, необхідно якомога швидше спрямувати зусилля працівників органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів України на підготовку фахівців у цій галузі.

Отже, система чинних норм, які регулюють відносини на фінансовому ринку, не відповідає сучасним потребам, які виникають у сфері обігу цінних паперів та валют, не захищає належним чином інтереси інвесторів, чим нівелює рівність їх можливостей та довіру до ринку при укладанні угод з надання та отримання кредитів. У чинному законодавстві відсутні такі поняття, як "інсайдерська торгівля", "фіктивний продаж", "фінансові піраміди", введення яких було б доцільним для ефективного запобігання та протидії шахрайствам з фінансовими ресурсами на фінансовому ринку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корнієнко М.В. Сучасні засади протидії спеціалізованих підрозділів ОВС організованій злочинності: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 676 с.
2. Шепітько В.Ю. Проблема формування методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами // Пробл. боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харк. та Полтав. обл.). – Х.: Право, 2000. – С. 158–162.
3. Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2000. – 718 с.
4. Яблоков Н.П. Криміналістическая характеристика финансовых преступлений // Вестн. Моск. гос. ун-та. – 1999. – № 1. – С. 31–43.
5. Курман О.В. Проблеми розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами // Проблеми законності: Республіканський міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 67. – 212 с.
6. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика та ін. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
7. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.: ИНФРА-М., 1997. – С. 577.
8. Коваленко П.М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 20 с.